

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אמור, תשס"ט
מספר 808

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

איסור חילול ה' לפי הרמב"ם*

בפרשתנו נאמר: "וְלֹא תִחַלְלוּ אֶת-שֵׁם קְדֹשִׁי" (כב:לב). לפי דברי הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה סג), איסור זה כולל שלושה מצבים:

א. העובר עברה באונס, ועל פי דין תורה הוא חייב למסור את נפשו. כך מובא בהלכות יסודי התורה:¹ כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבור ואל ייהרג... ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. במה דברים אמורים? בשאר מצוות, חוץ מעבודת כוכבים וגלוי עריות ושפיכת דמים. אבל שלש עבירות אלו, אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תיהרג, ייהרג ואל יעבור... וכל מי שנאמר בו ייהרג ואל יעבור, ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם.

ב. העובר עברה במזיד להכעיס. כך מובא בהלכה י (שם): כל העובר מדעתו – בלא אונס – על אחת מכל מצוות האמורות בתורה בשאט בנפש להכעיס, הרי זה מחלל את השם.

ג. אדם חשוב שמתנהג בדרך לא נאותה. כך מובא בהלכה יא (שם): ויש דברים אחרים שהם בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם. ואף על פי שאינם עבירות הרי זה חילול את השם, כגון שלקח ואינו נותן דמי המיקח לאלתר, והוא שיש לו, ונמצאו המוכרים תובעים והוא מקיפם, או שירבה בשחוק או באכילה ושתייה אצל עמי הארץ וביניהם,² או שדברו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלם בסבר פנים יפות אלא בעל קטטה וכעס, וכיוצא בדברים האלו. הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפנים משורת הדין.

לא רק התנהגויות כאלו גורמות חילול ה', אלא כל התנהגות שעלולה לגרום זלזול בתורה ובלומדיה. למשל, הרמב"ם כותב בהלכות תלמוד תורה (ג, י):

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה – הרי זה חילול את השם... לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים: "כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם" (אבות ד:ה),³ ועוד צו ואמרו: "אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן" (שם).

דברים אלה של הרמב"ם מעלים שלוש שאלות:

(1) הפעולות הנ"ל, בעיקר אלה השייכות לשתי הקטגוריות הראשונות, הן עברות. יש א"כ לברר באיזו מידה מדובר כאן ב"כפל עבירות" במעשה אחד, שבמקרים מסוימים אף כרוך בעונש מלקות כפול. לכאורה, קביעה זו של הרמב"ם נוגדת את העיקרון בחז"ל "אין איסור חל על איסור".⁴

(2) יש לבחון מהו הצד השווה שבשלושת העניינים הנ"ל הכלולים באיסור "חילול ה'". האם יש כאן "לאו שבכללות", היינו איסור כללי המכיל עבירות שונות שכתוצאה מכך אין עליהן עונש מלקות.

* חלקים של מאמר זה לובנו ונכתבו בלימוד בחברותא עם ידידי, הרב ד"ר יצחק איזק.

¹ ה, א-ב ו-ד. יש מקרים נוספים שבהם חייבים למסור את הנפש. ראו הלכות יסודי התורה פרק ה הלכות א-ג.

² ראו גם הלכות דעות ה, ג.

³ ראו גם מה שהרמב"ם כתב על אתר בפירושו המשניות.

⁴ ראו, למשל, בבלי פסחים לה ע"ב.

3) לפי בעל "מנחת חינוך" (מצוה רצו) "אין חילול שם שמים אלא בעשרה מישראל". ובהמשך: "מהש"ס שם (סנהדרין עד ע"א) נראה דבצינעא כולי עלמא מודים דלא שייך הלאו דלא תחללו". האם הרמב"ם יסכים עם הגבלה זו? לכאורה, אין זה משתמע מדבריו. אם כן, מדוע?

התשובה לשאלה הראשונה (שהפעולות הנ"ל הן עבירות שכבר מוטל עליהן עונש) – לפי הרמב"ם אין להעניש אדם שעבר עברה ולא נהרג כאשר היה עליו להיהרג ולא לעבור את העברה. וזה לשונו:

מפני שעבר באונס אין מלקים אותו, ואין צריך לומר שאין ממיתים אותו בית דין אפילו הרג באונס. שאין מלקים וממיתים, אלא לעובר ברצונו ובעדים והתראה (הלכות יסודי התורה ד, ה).⁵

יוצא שאין עברין זה נענש בעבור עונו המקורי. אף שבמקרה הזה, התורה מחייבת אותו למסור את נפשו, אין דרישה זו באה לבטל את העיקרון "אונס רחמנא פטריה" (כלומר, אין מלקים ואין ממיתים אלא לעובר עברה ברצונו).⁶ אדם כזה לא יהיה חייב עונש אלא על שעבר על איסור חילול ה' וביטל את החיוב של קידוש ה'. ברור שבמקרה שחילל את ה' כשעשה "דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם", אין כאן שאלה על העונש, שהרי לא מדובר בעבירות⁷ אלא בהתנהגות שאינה הולמת תלמיד חכם.

השאלה מתעוררת בעיקר על "העובר מדעתו – בלא אונס – על אחת מכל מצוות האמורות בתורה בשאט בנפש להכעיס". כאן מדובר בעברה בת עונשין שעליה נוספת עברה של חילול ה'. נראה שהחוטא עבר כאן על שתי עבירות שונות במעשה אחד: הוא עשה מעשה אסור על פי התורה ועבר עברה נוספת כשהתכוון למרוד בה' ולהכעיסו. לכן ייתכן שאדם כזה יקבל עונש כפול של שתי מלקויות.⁸

התשובה לשאלה השנייה (הצד השווה שבשלושה עניינים אלה) – במצוות לא-תעשה סג, הרמב"ם מגדיר את איסור חילול ה' שהוא "הפך קידוש ה'", ובמצוות עשה ט הוא מגדיר את מצוות קידוש ה' כך: "שאנו מצווים לפרסם דת אמת זו ברבים". המכנה המשותף לשלוש העבירות הנ"ל הוא אפוא "פרסומת שלילית" לדת היהודית.⁹ מי שאינו מוכן למות על קידוש ה' כאשר התורה מחייבת אותו לעשות כן, והעובר עבירות בכוונה למרוד בהקב"ה ואדם חשוב שעל ידי התנהגותו הבריות מרננות אחריו – כל אלה גורמים "פרסומת שלילית" לדת היהודית והנהיגים כך עוברים אפוא על איסור חילול ה'. זאת הסיבה שאין לראות בלאו זה "לאו שבכללות", שהרי מדובר באיסור אחד המתחלק לכמה עניינים.

התשובה לשאלה השלישית (האם ייתכן לפי הרמב"ם חילול ה' בצנעה) – מתברר שיש כמה סוגים של חילול ה', וכך יש גם "מחלל שם שמים בסתר".¹⁰ אלא שלסוג זה של חילול ה' יש אופי שונה במקצת מן הנאמר לעיל. אין מדובר כאן ב"פרסומת שלילית" אלא בעברה שמטבעה היא פגיעה בכבודו של הקב"ה.¹¹ גם בינו לבין עצמו חל איסור חמור על האדם לבצע פעולה שמכוונת נגד ריבונותו של הקב"ה. אולי משום שהיא גורמת "פרסומת שלילית" בעיני האדם עצמו.

על פי הכתוב עד כה, מובן שיש לראות בעברה זו של חילול ה' על כל גווניה עברה חמורה שלא בקלות מכפרים עליה. וכותב הרמב"ם בהלכות תשובה (א, ד):

אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל, ועצמו של יום הכיפורים מכפר – יש עבירות שהן מתכפרות בשעתן, ויש עבירות שאין מתכפרות אלא לאחר זמן. כיצד? עבר אדם על מצות עשה שאין בה כרת ועשה תשובה – אינו זו משם עד שמוחלים לו... עבר על מצות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתת בית-דין ועשה תשובה – תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר... עבר על כריתות ומיתות בית-דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכיפורים תולים וייסורין הבאים עליו גומרים לו הכפרה... במה דברים אמורים? בשלא חילל את השם בשעה שעבר; אבל המחלל את השם, אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכיפורים, והוא עומד בתשובתו, ובאו עליו ייסורין – אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות; אלא תשובה, יום הכיפורים וייסורין – שלשתם תולים, ומיתה מכפרת.

מטיפולוגיה זו של העבירות אפשר להסיק שחילול ה' הוא העוון החמור מכול. יש מסבירים שהסיבה היא שהקב"ה לא ברא את העולם על כל מרכיביו אלא כדי לפרסם את כבודו, וכי עברין זה פעל נגד הכוונה העליונה

⁵ וכך משמע ממה שנאמר בספר המצוות, לא-תעשה סג.

⁶ בבלי עבודה זרה נד ע"א.

⁷ הרי הרמב"ם כותב מפורשות "אף על פי שאינם עבירות".

⁸ ראו מנחת חינוך סוף מצווה רצו.

⁹ וכך אפשר להבין את הגמרא המתמיהה לכאורה (בבלי מועד קטן יז ע"א): "תניא, רבי אילעאי אומר: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו - ילך למקום שאין מכירים אותו, וילבש שחורים ויתעטף שחורים, ויעשה מה שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא".

¹⁰ על פי המשנה באבות ד, ה.

¹¹ ואמנם יש עבירות "שמהותן הוא חילול שם ה' לפי שהן עבירות חמורות", כמו למשל שבועת שקר, נותן זרעו למולך, וכו'. ראו בעניין זה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'חילול ה'', כרך טו, עמ' שמה-שמז.

של הקב"ה.¹² ברם הסבר זה אינו מספק, כיוון שאפשר לטעון שאין הקב"ה זקוק שיכבדו אותו על מעשיו.¹³ אפשר לנמק את חומרת העברה של חילול השם בדרך אחרת: יש הטוענים שחובתו של עם ישראל להורות למיין האנושי את האמונה בה'. לפי הרנ"ק,¹⁴ תפקידו של עם ישראל לא רק להיות דוגמה אישית אלא גם להיות "מורים למיין האנושי האמונה התוריית המוחלטת", וכך יתקרכו אומות העולם עוד ועוד ל"רוחני המוחלט", ואף הם יזכו לחיי עולם. הרב ש"ר הירש כתב דברים דומים על ייעודו של עם ישראל בעולם: "ישראל אין לו ייעוד אחר אלא להכיר בא-להיו את האחד היחיד... ולהודיע על א-להים... על ידי גורלו וחיייו".¹⁵ יוצא שהעובר על איסור חילול ה' פוגע במטרה עקרונית זו, ולכן עוון זה הוא העוון החמור ביותר.

ד"ר אלכסנדר קליין
המחלקה למתמטיקה

¹² **כד הקמת**, ערך 'חילול ה'', על פי המשנה באבות (ו, יא): "כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו, שנאמר: 'פ'ל הַנְּקָא בְּשֵׁמִי וְלִכְבוֹדֵי בְּרָאתִי וְצַדִּיקֵי אֶף-עֲשִׂיתִיו' (יש' מג:ז).

¹³ הרמב"ם הבהיר חד-משמעית שאין מקום לשאלה מדוע הקב"ה ברא את העולם. ראו **מורה הנבוכים** ג, יג.

¹⁴ כתבי רבי נחמן קרוכמאל, ערוכים על ידי ש' ראבידוביץ, וולתאם, מאסס. (ארה"ב) תשכ"א, **מורה נבוכי הזמן**, שער ז, עמ' לח.

¹⁵ הרב שמשון רפאל הירש, **אגרות צפון**, ירושלים תשכ"ז, עמ' נה.